

REFİK HALİT KARAY'IN SÜRGÜN ROMANINDA ORTA DOĞU İZLENİMLERİ

Prof. Dr. M. Fatih Kanter
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fatihkanter@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0754-6930>

Özet

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının öncü yazarlarından olan Refik Halit Karay'ın eserlerinde sürgün ve sürgün edebiyatı önemli bir yer tutar. Hayatının büyük bir bölümünü sürgünlerde geçiren yazar, sürgün dönemi tecrübelerini hikâye ve romanlarında kendi gözlemlerinden hareketle kurgu dünyasına taşır. Sürgün yıllarının ikinci dönemini oluşturan Beyrut, Şam ve Halep günlerindeki gözlemlerini yansıtan *Sürgün* romanında Orta Doğu coğrafyası insanları ile birlikte gerçekçi bir şekilde sunulur. *Sürgün* romanı başkişi Hilmi Efendi'nin sürgün olarak gönderildiği Beyrut'taki hayatı ve ardından Şam ve Halep'te yaşadıkları çerçevesinde ilerler.

Romanda, Beyrut'un çok kültürlü yapısıyla bir deniz şehri oluşu üzerinde durulur. Şam, Arap ırkının hâkimiyeti altında bir şehir olarak tasvir edilir. Halep ise Türklere daha yakın bir kültürel doku

barındıran yapısıyla aktarılır. Romanın başkişisi Hilmi Efendi ve arkadaşı İrfan Bey aracılığıyla okurun dikkatine sunulan bu şehirlerdeki hayat, iklim özellikleri, mimari, insan tipolojisi, gelenekler ve alışkanlıklar gibi kültürü oluşturan etmenler ışığında betimlenirken bir Orta Doğu profili ortaya konur.

Anahtar Sözcükler: Refik Halit Karay, Sürgün, Orta Doğu, Beyrut, Şam, Halep

MIDDLE EAST IMPRESSIONS IN REFIK HALIT KARAY'S SÜRGÜN NOVEL

Abstact

The phenomenon of exile and the literature of exile have an important place in the works of Refik Halit Karay, one of the pioneering writers of Turkish Literature in the Republican Period. The writer, who spent most of his life in exile, passes his experiences of exile on to the noveldom. In the novel, *Sürgün*, which reflects his observations in Beirut, Damascus and Aleppo forming the second period of his exile years, the Middle East geography is presented with its people in a realistic way. The novel *Sürgün* proceeds within the framework of Hilmi Efendi's life in Beirut, and then his life in Damascus and Aleppo where he was sent into exile.

In the novel, it is emphasized that Beirut is a sea city with its multicultural structure. Damascus is depicted as a city dominated by the Arab race. Aleppo, on the other hand, is fictionalized and reflected in the novel with its structure that has a cultural texture closer to the Turks. The life in these cities brought to the attention of the reader through Hilmi Efendi, the protagonist of the novel, and his friend İrfan Bey. Through the novel, a Middle Eastern profile is revealed in the light of factors such as climate, architecture, human typology, traditions and habits.

Keywords: Refik Halit Karay, Sürgün, Middle East, Beirut, Damascus, Aleppo

Giriş

1888 tarihinde İstanbul'da doğan Refik Halit Karay, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yazın hayatına girmiş, hayatının büyük kısmını sürgünlerde geçirmiş bir yazardır. Yazarın sürgün yılları, Anadolu ve Orta Doğu olmak üzere iki ayrı dönemi kapsar. 1913'te Anadolu'ya sürgün edilen "Refik Halit'in "Yüzellilikler listesi"ne dâhil edilip yurt dışına sürülmesi, birinci defa Posta Telgraf Umum Müdürü iken "Anadolu Hareket-i Milliyesi" karşısında yer alması sebebiyledir." (Aktaş, 1986, s. 33). İkinci sürgün döneminde 1922 yılında Türkiye'den ayrılan Refik Halit önce Beyrut'a gider. "Beyrut'ta bir müddet otel ve pansiyonda kaldıktan sonra, bu şehrin yakınında güzel bir köy olan Cünye'de bir ev kiralayıp orada yaşamaya başlarlar." (Aktaş, 1986, s. 35). 1927 yılı sonlarına kadar burada kalan yazar, bu yıllarda sık sık *Doğru Yol* gazetesinde yazılarını yayımladığı için Halep'e gider ve bu süreçte oradaki Türklerle tanışır. Bu dönemde yazarın maddi durumu kötüdür. Sürgün hayatının zorlu yıllarının ardından 1928 yılından itibaren *Vahdet* gazetesine yazdığı yazılarla para kazanmaya başlar. "Ayrıca, bu yazılar Atatürk inkılapları lehinde olduğu için Ankara'dan da önemli sayılacak yardımlar görür." (Aktaş, 1986, s. 35). Bu dönemde Halep'te yaşamaya başlayan Refik Halit, artık Halep'in seçkin semtlerinden biri olan Aziziye Mahallesi'nde güzel bir apartmanda ikamet eder. Refik Halit sürgün yıllarında Lübnan ve Suriye'de çok gezmiş ve gezdiği yerleri fotoğraflamıştır.

Sürgün yıllarında Türkiye lehinde yazılar yayımlarken aynı dönemde Antakya'daki gençlerle sürekli toplantılar yaparak bu bölgenin Türk olduğu ve Türkiye'ye bağlanması gerektiği ile ilgili faaliyetlerde bulunur. Özellikle bu dönemdeki yazıları ve çalışmaları Atatürk ve diğer yöneticileri memnun eder. Cumhuriyet'in 10. yılında birkaç kişi ile birlikte Refik Halit'in de affedilmesi gündeme gelir. Ancak bu hemen gerçekleşmez. Af kanunu 17 Temmuz 1938'de yürürlüğe girer ve Refik Halit de ancak o tarihten sonra Türkiye'ye

döner. Ölüm tarihi olan 18 Temmuz 1965 tarihine kadar da İstanbul'da yazı hayatına devam eder.

Refik Halit Karay, roman, hikâye, siyasi mizah ve diğer yazılarıyla Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında öncü yazarlardan birisi olmayı başarır. “Tüm romanlarında görülen egzotizme yönelme, farklı mekânlar, kültürleri tanıma ve tanıtmaya eğilimi, farklı coğrafyaları farklı özellikleri ile kurguya taşıma gibi tavırlar da sürgünlük yıllarının etkisi ile Karay'ın yazma biçimine sirayet etmiş özellikler olarak kabul edilebilir.” (Hüküm, 2018, s. 111). Anadolu'daki sürgün yıllarındaki gözlemlerini *Memleket Hikâyeleri* başlığı altında, Anadolu dışındaki sürgün yıllarındaki gözlemlerini ise *Gurbet Hikâyeleri* başlığı altında kitaplaştıran yazarın romanlarında İstanbul'u konu edinen eserlerin dışında sürgün olarak bulunduğu Orta Doğu coğrafyası da önemli bir yer tutar.

Refik Halit Karay'ın Sürgün Romanında Orta Doğu İzlenimleri

Mekân, insanı hayatın olağan akışı içerisinde bütünleyen ve var oluşunu anlamlı hâle getiren unsurdur. Aynı zamanda içine doğulan ve içinde yaşanan mekân, tarihsel düzlemde insanın kimliğini ve benliğini de kurar. “Tarihin içinde geliştiği mekân ise coğrafyadır; tabiat şartlarına bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli bir rol oynayan coğrafya o bölgede yaşayan insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde de etkilidir.” (Kefeli, 2006, s. 11). Bu nedenle insanın varoluşunda ve varlığını anlamlandırarak geleceğe doğru yönelmesinde bulunduğu/ yaşadığı mekânın önemi yadsınamaz. Yurt edinilen ya da yurt olarak bilinen bir mekânın dışında yaşama zorunluluğu ise her ne sebeple olursa olsun, insanın köklerinden koparak farklı ve zorlu bir süreci yaşamayı deneyimlemesidir. Hayatında iki farklı dönemde sürgün edilerek doğduğu şehir İstanbul dışında yaşamak zorunda kalan Refik Halit Karay, mekânsal deneyimlerini eserlerinde kurgusal karakterler aracılığıyla aktarır. Özellikle Orta Doğu bölgesinde kendi vatanından uzak bir

coğrafyada yaşadığı güçlükleri yazdığı eserlerle geleceğe aktarmayı başaran yazar, bu eserlerinde gözlem gücü ile de dikkat çeker.

Yazarın bu gözlem gücü ile kaleme aldığı romanlardan olan *Sürgün*, Orta Doğu'nun kültürel belleğinin taşıyıcısı olan Beyrut, Halep, Şam ve İskenderun'da geçmektedir. 1941 yılında yayımlanan romanda Başkişi Yüzbaşı Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarında önce Beyrut sonrasında Şam ve Halep'te karşılaştığı zorluklar ve sürgüne gelirken İstanbul'da bıraktığı ailesinin dağılması ile kızının bir dansöz olarak Şam'da karşısına çıkmasıyla kalp sektesinden ölmesi anlatılır.

Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarında Orta Doğu'da bulunduğu üç merkezî mekân hem çevresel özellikleri hem de insanları ile birlikte sosyolojik bir gözleme dayalı biçimde kurguya taşınır. Başkişi Hilmi Efendi'nin mekân değişimleri bağlamında Orta Doğu izlenimleri de sunulur.

Çok Kültürlü Bir Orta Doğu Kenti: Beyrut

Orta Doğu yolculuğunun başlangıç noktası olan Beyrut, Akdeniz medeniyeti ve İslam medeniyetini bir arada barındıran bir yerleşim merkezidir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan şehir, Büyük İskender'den Romanlılara ve İslam hâkimiyetine kadar geniş bir kültürel yelpazeye sahiptir. *Sürgün* romanında Beyrut, vatanından ayrılmak zorunda bırakılan başkişi Hilmi Efendi'nin gözüyle tasvir edilir. Refik Halit Karay'ın kendi hayatından izler taşıyan bu roman, *Minelbab İlelmihrab* adlı hatıra kitabıyla paralellik gösterir.

Meşrutiyet'in üçüncü senesinde taburuyla Yemen'e gönderilirken bir hafta eğlendiği Beyrut, Hilmi Efendi'nin muhayyilesinde "cennet gibi bir yer" olarak yer etmiştir. Beyrut'ta kaldığı bir hafta boyunca âdeta bakış estetiğini önceleyen bir turist gözüyle şehri gezmiş, Cebel köylerinde gezintiler yapmıştır. Ancak Beyrut'a bir sürgün olarak gidiyor oluşu, şehrin anlamını Hilmi Efendi için değiştirir ve yolda iken ölmeyi arzulayacak kadar huzursuz bir ruh hâli içine girmesine sebep olur. Bu bağlamda romanın hemen

giriş cümlesinde yer alan ibarelerle Hilmi Efendi'nin sürgün olarak Beyrut'a gönderilişi belirtilirken ilerleyen satırlarda zamanda geriye dönüş tekniğiyle yolculuk aşamaları hakkında bilgiler verilir:

“Sabaha karşı Beyrut görüldü. İskelelere uğramak şartıyla en çoğu bir haftada alınan bu yolu, kereste yüklü, şilep bozması, küçük, köhne vapur -dosdoğru geldiği halde -ancak on günde, güç bela aşabilmişti.” (Karay, 1998, s. 11).

Ege ve Akdeniz üzerinden gerçekleştirilen uzun bir yolculuğun ardından Beyrut'a doğru yaklaşan gemide Akdeniz ikliminin etkisi hissedilmeye başlanır. Akdeniz'in güneyindeki Orta Doğu şehirlerindeki iklim ve tabiat anlatıcının gözünden âdeta canlı tablolar hâlinde aktarılır:

“Güvertede yataklarını yan yana serdikleri Şamlı yolcu bu kokunun denize Trablus'taki portakal bahçelerinden sindiğini söylüyordu; ağaçlar çiçekte imiş, bir taraftan yemişler olgunlaşır, pişerken öbür taraftan yeni yetişeceklerin koncaları açılır, bütün Lübnan kıyılarında, şimdi portakal devşirilirmiş ...” (Karay, 1998, s. 11).

Ağaçların çiçeklendiği, yemişlerin olgunlaştığı, portakalların toplandığı bir mevsimde Beyrut'a inen Hilmi Efendi ilk andan itibaren yabancı bir memlekette olmanın garipliğiyle şaşkın bir biçimde etrafını gözlemlemeye başlar. Öte yandan vapurda tanışıp yoldaşlık ettiği Şamlı Hacı Efendi'nin iskeleye yanaştığında gösterdiği tavır değişikliği, başkışı Hilmi Efendi'ye yalnızlığını ve çaresizliğini derinden hissettirir. Bu etki aslında başkışının algısıyla Araplara karşı olumsuz bir bakış açısının da yansıması olarak okunabilir:

“Vapurda, vakit geçirmek için ahbaplık eden ve bu ahbaplığa ırk ve görenek gereği bir yalancı içtenlik, coşkunsuzluk katan Hacı Efendi, memleketinin iskelesine ayak basacağı sırada Hilmi Efendiye görmemezlikten geliyor, önceleri uzun uzun cevaplar verirken şimdi ne sorsa «Vallahi ben bilmez... Ben Türkçe şok anlamaz!» deyip başkalarına koşuyordu. Bu ağırşamalara, anlamakla beraber aldırmayan Hilmi, eteğinden ayrılmıyor', peşi sıra yürümekten

vazgeçmiyordu; öyle yalnız, zavallı kalmıştı ki... Fakat, Şamlının kendisine parasız olduğunu bildiği için, başına bela olmasın diye yüz vermemeğe başladığı, bir aralık düşüncesinden geçince kıpkırmızı kesildi, olduğu yerde mihlandı ve artık sırnaşıklık etmekten vazgeçti.” (Karay, 1998, s. 14).

Şamlı Hacı Efendi'nin, parası olmadığını bildiği için yüz vermeyişini gururuna yediremeyip ondan uzaklaşan Hilmi Efendi'nin limanda dikkati çeken ilk gözlemi Arap coğrafyasındaki insanların gürültülü ve hareketli bir hayat tarzına sahip oluşlarıdır. Henüz yeni ayak bastığı topraklardaki insanlarla ilgili ilk yargısı, roman boyunca farklı karşılaşmalar neticesinde yinelenir:

“Sonunda yirmi kişi kadar güverte yolcusu, hep birden, eşyalarıyla beraber, bir mavnaya doldular

Kürek çekenlerin, hamalların ve yanındakilerin yaygarasından sersem olmuştu. Gereksiz yere ne kadar bağırıyorlar, ne ölçüsüzce öfkeleniyorlar ve neş'eleniyorlardı...” (Karay, 1998, s. 14).

Sahildeki insanların “gereksiz yere bağırımları”, ölçsüz şekilde öfkelenip neşelenmeleri Orta Doğu coğrafyasındaki insanların karakteristik özelliği olarak başkişinin algısıyla dikkatlere sunulur. “Akdenizli olmanın ortak paydasında “sıcak yaz günleri, serin ve sakin yaz akşamlarında canlanan hayat... Serin ve kısa süren bol güneşli günlerle soğuk yönünü sıklıkla unutturan kış... Zeytin ağaçları, Halep çamı, kaktüsler, turunçgiller, okaliptüsler, yeni dünya ve palmyelerle renklenene manzaralar”ın, bölgenin karakteristik bir özellik gösteren iklime dayanır.” (Kefeli, 2006, s. 35). Bu ilk gözlemlerin ardından Hilmi Efendi'nin Beyrut'ta hayatını ikame etmeye çalıştığı süre içerisinde Beyrut ve orada yaşayan insanlar hakkında kesitler romanın ilerleyen bölümlerinde özellikle İstanbul'la kıyaslamaya dayalı tasvirlerle birlikte verilir. İlk zamanlarda yabancılık çektiği şehirde özellikle farklı milletlerden insanların takıldığı Acemli bir kahvecinin dükkânına giden Hilmi Efendi'nin bu dükkânda kendisini güzel güneşli turunç bahçelerinde

gezdiği zamanlardan daha dingin hissetmesi, mekâna estetik bir nazarla değil yabancılığını öteleyebileceği bir duyumsayıyla bakmasını yansıtır:

“Hava yağmurlu olunca, limanın iç sokaklarında bir çaycı Acem dükkânı bulmuştu, oraya gidip oturuyordu. Arap olmayan çeşit çeşit müşteriler arasında bir Buharalı hacı, ne milletten olduğu anlaşılamayan bir şeyh, bir Cavalı gemici, bir İranlı Kürt, dükkânın yerlerinden kımıldamaz gediklileriydi. (...) Böyle olmakla beraber Hilmi Efendi dükkâna her yerden daha az yadırgayarak giriyor ve gönül sızısının; bu is, buğu, ıslak yün, çürük toprak kokusu sinmiş karanlık barakada, gezip dolaştığı o güzel güneşli turunç bahçelerinden daha çok, dindiğini hissediyordu...” (Karay, 1998, s. 18-19).

Gurbette özellikle de kendi memleketi dışında farklı bir dilin farklı ırktan insanların arasında olmanın garipliğini iliklerine kadar hisseden Hilmi Efendi'nin kendisi gibi garip olanlarla aynı mekânı paylaşarak huzur bulması, kendi yalnızlığı ile gurbette olan diğer insanların “garip”likleri arasında bir özdeşlik kurma çabasının yansımasıdır. Zira fiziksel anlamda kapalı ve dar mekân özeliği gösteren ve “yalnız hayatların birbirine geçirildiği” (Bauman, 2001, s. 70). Acem kahvesi, onun kendini bir parça dingin hissetmesini sağlamaktadır. “Çeşitli milletlere mensup; sürgün, kaçak olma, işsizlik gibi ortak zorunluluklarla burada bulunan insanlar limanın ara sokaklarındaki kahvelerde konuşmadan dertleşmekte, birbirlerinin yüreklerini hafifletmektedir. Yazarın bu gözlemlerinde Akdeniz'in kozmopolit yapısı anlatılırken bir bakıma bölgenin ‘kimlikleri birleştirerek eritme özelliği’ne de değinilir.” (Kefeli, 2006, s. 175). Böylesine çok kültürlü bir kentin sokaklarında ilk günlerden itibaren kendisini yabancı hisseden Hilmi Efendi tanıdık mekânlar ve insanlar arayarak Beyrut’la bir ünsiyet kurmaya çalışır. Hilmi Efendi'nin Beyrut’a geldiği dönemde sokakların ve insanların durumu ise âdeta renklerin, kokuların ve seslerin birbirine karıştığı bir panayır atmosferi gibi aktarılır:

“Daha mart içinde buldukları halde her taraf yaz manzarası almıştı: Tenteler gerilmiş, güneşlikler asılmış... Buzlu gazozlar portakal ve demirhindi şerbetleri, dondurmalar satılıyor, keten elbise giyenlere, ceketlerini kollarına alıp dolaşanlara rastlanıyordu. Yollar ikide bir sulandığı, ayrıca dükkâncılar kapılarının, camekânlarının önlerine sular serptiği için sokaklarda halk, çeşme akıntılarında gezinen bir kaz sürüsü alışkanlığıyla çamurları tepiyor, ayaklarında, kösele altından işleyen hoş ıslaklığı duymaktan keyifleniyordu.” (Karay, 1998, s. 20).

Mart ayında olunmasına karşın bir yaz havası içinde sokakların kalabalık oluşuna dikkat çekilirken halkın ıslak ve çamurlu sokaklarda gezmekten aldığı zevk de gözler önüne serilir. Özellikle sıcak havalarda dondurmanın yanı sıra portakal ve demirhindi şerbetlerinin içilmesi, Orta Doğu’ya özgü sayılabilecek alışkanlıklardandır. Beyrut sokaklarındaki bu canlılık karşısında etrafına şaşkın bir biçimde bakan Hilmi Efendi’nin gözünden evlerin gösterişli yapısı da tasvir edilir. Özellikle taş konaklar, geniş avlulara sahip, hurma ve çam ağaçlarının gölgeleri altında havuzlarında fiskiyeler şırıldayan birer saray gibi nitelendirilir.

Orta Doğu coğrafyasının masalsı havasının yansıdığı caddeler Hilmi Efendi’nin zihninde farklı duygular uyandırır. Bu bağlamda “tabiat tasvirlerini[n] kahramanın ruhî yapısını aksettirecek tarzda” (Aktaş, 2004, s. 303) yapıldığı görülmektedir. Bir tarafta çiçeklerle bezenmiş göz alıcı sokaklar öte yanda pis kokuların hâkimiyetinin hissedildiği bir tezatlar mekânını andıran bu şehri İstanbul ile kıyaslayan Hilmi Efendi başını sokacak bir yer aramanın derdinde iken farklı bir iklimde olduğunu duyumsar:

“Hilmi Efendi ise etrafını, gördüğüne inanamayan bir bakışla, çölde seraba dalmış gibi seyrediyordu. Sanki iki sıra evler, başka kürelere ve başka insanlara mahsus, bulunmaz, kavuşulmaz, hayal ürünü şeylerdi; bir tanesinin bahçıvan kulübesine yerleşmek ona ne umulmaz bir nimet olacaktı. İstanbul’da mini mini saksılarda güç bela yetiştirilen kınalar gibi gelişmiş ve allı sarılı çiçeklerle baştan başa donanmış, dallar birbirine dolanmış, dolaşmıştı. Bu ne kadar yasemin,

gül, ful bolluğu... Parmaklıklardan taşmış, sokaklara sarkmış, yaya kaldırımlarını kuru çiçekleriyle kapatmıştı. Fakat tuhafı, kızgın güneş altında memlekete egemen olan koku, ıslak köşe başlarından, duvar kenarlarından fışkıran amonyaklı keskin, inatçı sidik kokusuydu; çiçekleri değil, bunu duyuyorlardı.” (Karay, 1998, s. 22).

Yolun iki tarafında da çiçekli bahçelerle donanmış evler olmasına karşın kızgın güneş altında pis kokuların varlığı Hilmi Efendi'nin zihninde hayal ile gerçeği çatıştıran unsurlar olarak yer alır. Görsel olarak güzelliklerle dolu bu mekânın kötü kokular ve gürültülü seslerle bütünlenmesi de yine Orta Doğu coğrafyasının ve insanının karakteristik özelliği olarak yansıtılır. Gündüzleri sıcakta bunalan insanların akşam karanlık bastıktan sonraki hayatının daha canlı olduğu ise Hilmi Efendi'nin gurbette oluş duygusuyla tezat biçimde dikkatlere sunulur:

“Karanlık basmıştı. Memleketin gürültüsü bu sarnıç kadar çukur, kalın duvarlı, koca kubbeli binaya, uzaktan sesi duyulduğu halde, nedense bir türlü yaklaşamayan bir trenin sağır, boğuk gürültüsü gibi alttan alta yansıyor, ara sıra, pek yakından yolcu vapurlarının düdüklere duyuluyor özellikle bu sesler gurbeti ve özlemlerini hatırlatarak bir üzüntü bir fazla duyarlılık veriyordu.” (Karay, 1998, s. 26).

Hilmi Efendi'nin dışarıdan gözlemlediği bu canlılığın ona “bir trenin sağır ve boğuk gürültüsü”nü çağrıştırması Beyrut'taki kültürel hayata olan yabancılığından kaynaklanır. Gündüz sıcağından ziyade akşam serininde ortaya çıkan ve gece yarısına kadar eğlenen halkın alışkanlıkları coğrafyanın dayattığı kültürel hayat biçimi ile ilintilidir.

Beyrut'ta, Hilmi Efendi'nin dikkatinden sunulan özelliklerden biri de yöresel yemeklerdir:

“[...] sonra tahin ile nohut ezmesinden yapılmış, üzerine maydanoz ve nar taneleri gezdirilmiş bir tür yerli yemeğiyle: «hummus» ile döndü: Sarı havyar mısın mübarek? diye pide şeklindeki

ekmeği kaşık gibi kullanarak iştahla yutmaya başladı.” (Karay, 1998, s. 26-27).

Yöresel bir yemek olan humusun görüntüsüyle birlikte yemek yeme biçimi olarak çatal kaşık yerine ekmeğin kullanılışı da bu coğrafyaya özđü bir davranış kalıbı olarak yansıtılır.

Hilmi Efendi, kendisine Beyrut'ta yeni bir hayat düzeni kurarak ailesini yanına aldırılmayı özellikle de hayatının kötüye gitmesinden endişe ettiği kızı Seher'i düşünerek arzulamaktadır. Bu nedenle o yeni bir hayatın hülyasına dalarken Beyrut köylerinde, iklimin ve coğrafyanın sunduğu estetik imkânlarla inşa edeceği ferah bir ev düşünür:

“Lübnan köylerinde, üç odalı, yeni yapı, tertemiz, ferah bir ev; parmaklıklarına yaseminler sarılmış, sundurmasına çamların dallan uzanmış; hem gölge, hem ışık içinde, hem serin, hem ılık bahçesinde bir kilim seriliyor, otururken başından aşağı turunç çiçekleri dökölüyor ve ciğerlerine denizin iştah açan havası doluyor. Horoz sesleri, böğüren bir inek, uzaktan otomobil boruları, ta karşıda, her saat rengini, boyunu değiştiren, İstanbul'un Adalar'ı gibi, küçülen, büyüyen, uzanıp kabaran, silinip yaklaşan Beyrut! Ve evin içinde, elinin altında Seher ...” (Karay, 1998, s. 35).

Hilmi Efendi bu hayalleri kurduğu sırada kendisi gibi sürgün edilen Türk arkadaşlarıyla birlikte bir odayı paylaşmaktadır. Beyrut'ta Hilmi Efendi ve sürgün arkadaşlarının yaşadıkları dönemde Fransızların hâkimiyeti söz konusudur. Hilmi Efendi'nin eski arkadaşlarından Apti ile aynı odayı paylaşan Kenan'ın ölümü sonrası cenaze işleri için Fransızlara başvurması bunun göstergesidir. Yine bu dönemde Ermenilerin de bu coğrafyada kendilerine ait bir düzen kurdukları görülür. İş aradığı sırada tesadüfen Türkçe konuştuğunu duyduğu Ermeni Boğos Ağa ile tanışan ve onun sayesinde inşaatta çalışmaya başlayan Hilmi Efendi, Boğos Ağa'nın ailesiyle de tanışır. Anadolu'nun bir kısmının Fransızlar tarafından işgal edildiği süreçte

bu topraklara da Ermenilerin getirildiği tarihsel gerçekliklere paralel olarak romanda verilir.

“[...] onu Ermeni mahallesindeki evine götürmüştü. Hilmi Efendi, Anadolu'dan, Fransız işgal ordusunun peşi sıra, Suriye ve Lübnan'a birçok Ermeni getirildiğini biliyordu, fakat mahallelerine henüz ayak basmamıştı. Daha ilk adımda şaşkınlığa düştü. Burası ne acayip, ne başka çeşit bir âlemdi: İnce çam tahtalarını çatıştırarak kurdukları yan yana sırt sırta, burun buruna binlerce barakadan, eğri büğrü dar yollardan oluşan mahallelerde herkes meydanda idi, ayrılık gayrılık kalkmıştı; komşu komşunun içini seyrediyor, camsız pencere deliklerinden halk birbirinin evinde ne ile uğraştığını açık seçik görüyordu. İşte şurada beşiğini sallayan bir sıska kadın... Ötede gergef işleyen bir tombul kız... Sağda kundura tamir eden bir ihtiyar... Solda traş olan bir delikanlı... Aşağıda kahveler, tavla oynayanlar ve nargile fokurdatanlar... Arada ufacık bakkal dükkânları, alış veriş, söz sohbet... Türküler, ninniler, çağrışmalar, konuşmalar, hepsi Türkçe! Sonra kızgın yaz ve kızık ter kokusu... Yeryer, hepsini bastıran bir lağım havası... Kumkapı ile Ahırkapı arasındaki teneke mahallesinin çok büyüğü, daha kalabalığı ve kirlisi!” (Karay, 1998, s. 43-44).

Beyrut'ta bir Ermeni mahallesinin varlığı karşısında şaşırان Hilmi Efendi, buradaki barakaları, iç içe yaşayan insanları, bakkal dükkânlarını özetle yaşam biçimini İstanbul'daki Kumkapı ve Ahırkapı semtlerine benzetir. Onun için dikkat çeken nokta ise bu hayatın Türkçe sürdürülmesidir. Türkülerin, ninnilerin, konuşmaların Türkçe oluşu, gurbette Anadolu'dan gelen ama başka bir milletten olan insanlara bakışı değiştirir. Öte yandan bu semtte de Beyrut'un ortak özelliklerinden biri olan kalabalık ve kirlilik üzerinde durulur.

Beyrut'taki gece hayatının alkol ve eğlence ile birleştiği mekânlar da Hilmi Efendi'nin bir akşam karanlığında farkında olmadan bu sokaklardan birine girdiği zaman okurun dikkatine sunulur:

“Tanımadiğı sokaklara dalmıştı, bir aydınlaşan, bir kararan, bazen kalabalık, bazen tenha, fakat hepsi de muntazam bir sürü sokak... Nihayet çok aydınlık bir dükkân önünde durdu, serin bir şey içmek istiyordu. O zaman farkına vardı ki girdiğı mahalle başkalarına benzemiyor: Etrafında göğüs bağır açık, bacaklar çorapsız, ayaklarında ponponlu terlikler bir sürü kadın dolaşiyor; gazoz içiyorlar, birbirleriyle şakalaşılıyorlar ve gelip geçene söz atıyorlar. Çıkıp kurtulmak için sağa, sola döndü, hep aynı hal... Açık kapılar önünde küme küme kadın, “Faddal!” sesleri, hatta arada sırada “Buyurun!” diyenler ...” (Karay, 1998, s. 45).

Beyrut’ta kadınların yarı çıplak bir vaziyette, ellerinde gazoz şişeleri, birbirleriyle şakalaşarak gelen geçene laf attıkları bu sokağın diğer bildiğı sokaklardan farklı olduğunu anlayan Hilmi Efendi, sarhoş olmasına karşın cebindeki parayı düşünerek kendisini şehrin meydanına doğru atar.

Hilmi Efendi’nin Beyrut sokaklarında tesadüfen karşılaştığı silah arkadaşı Binbaşı Şakir Bey, Lübnan’da bir köye yerleşmiş ve kendisine ailesiyle birlikte yeni düzen kurmuştur. Hilmi Bey’i ısrarla davet ettiği Bihamdun Köyü ve Şakir Bey’in yaşadığı ev bu vesile ile kurgu düzlemine taşınır. Beyrut’un sıcak ve boğucu havasının gece boyunca sürmesi, deniz üzerinde biriken bulutların kurşun gibi insanın şakaklarını zonklatmasına karşın Şakir Bey’in yaşadığı mekân insana huzur ve ferahlık veren dingin bir yerdir. Beyrut’u kuşbakışı gören ve Şakir Bey’in yalancı cennet olarak nitelendirdiğı bu köy, çamfıstığı gölgelerinin içinde, dağ havasının ciğerlere genişlik ve nefes alışlara kolaylık verdiğı açık ve geniş mekândır. Bu köy ile Beyrut merkezini kıyaslayan Hilmi Efendi, Beyrut’u cehenneme benzetmekten kendini alamaz. Bir günlük bu mekân değışimi sonrası tekrar Beyrut’a doğru yola çıkan Hilmi Efendi’nin gözünden mekân şu şekilde tasvir edilir:

“Derken, yan yolda, çevreyi yüksek dağlarda rastlanan bir duman bastı. Denizin buğusu, böyle çoğu akşam, Cebel’e tırmanır, göz gözü görmeyecek kadar koyu bir ses yer yer köyleri, yamaçları

kaplardı. Otomobil farlarını, ev ve dükkân lambalarını, hale çevirmiş fırtınalı aya benzeten bu duman, hamam önü gibi yaş odun ve çürük saman kokuyordu; sesler boğuklaşmış, bastığı yeri görmediği için yürüyüşüne bir güvensizlik gelmişti. Sonra, toprağa inmiş, yaşlanmış olan bulutun birdenbire çekilip gittiğini gördü; tepede yıldızlar yıkanmış ve cilalanmış bir temizlikle şıkır şıkır parlıyor, aşağıda, Beyrut'un ışıkları, yaklaşmış gibi canlı canlı, teker teker parlıyordu. Hilmi Efendi demin gökte idi, şimdi gene yere inmişti ve aradan uzun bir zaman geçmiş gibi iştahı gelmiş, karnı acıkmıştı. «Adaam sen de» dedi, balkon gibi uzanmış, önü çardaklı, havuzunda fısıkyaya şıpırdayan bir dağbaşı kahvesine girdi.” (Karay, 1998, s. 53-54).

Şehre doğru yürürken karşısına çıkan dağbaşı kahvesinde yemek yemeye niyetlenen Hilmi Efendi burada derdini anlatamadığı sırada Türkçe konuşup garsona onun isteğini söyleyen Mardinli iki Keldani ile tanışır.

Hilmi Efendi Beyrut'ta iş bulduğu inşaat yükselmeye başlayınca orada yatıp kalkmaya başlar. Bu yeni adresi onun için farklı bir anlam taşımaktadır. Zira artık verilecek bir adresinin olması yerleşikliğe ilişkin bir adım atmış olmayı yansıtır:

“Hatta İstanbul'a verdiği yeni adrese bakan onu, işini düzeltmiş, yerleşmiş bir adam sanabilirdi: Beyrut'ta Minetulhüsün mahallesinde Ebülula caddesinde Elhavace Tasso evi ...” (Karay, 1998, s. 57).

Hilmi Efendi, Beyrut'ta Boğos Ağa vesilesiyle ortamlarına girdiği Ermenilerle Beyrut'ta çektiği vatan hasreti ve Türkçe konuşabildiği için dost olmuştur. Onun dikkatiyle sunulan bir diğer özellik ise Arap şekilli Ermeni adlarının bu yörede az da olsa kullanılmasıdır. Örneğin Boğos Ağa'nın damadı etrafta Razuk olarak bilinmesine karşın adı Rızkullah'tır.

Beyrut günlerinde Hilmi Efendi'nin hayat düzenini değiştiren bir diğer olay ise Şehzade Keramettin Efendi ile tanışıp onun yanına yerleşmesiyle başlar. Cebel'deki köşkte artık rahat bir hayata

kavuşan Hilmi Efendi, Şehzade'nin isteklerini yerine getirip ev işlerine yardım eden birisi olarak şehirde de itibar kazanır. Köşkteki hayatın İstanbul'daki köşk hayatının bir benzeri şeklinde kurgulandığı bu ortamda Kâtip Müveddet Bey, Suzidil Kalfa ve diğer çalışanlarla birlikte Hilmi Efendi uzun bir süre rahata kavuşur. Bu köşkün İstanbul köşklarinin bahçesine benzetilen yapısı şu şekilde tasvir edilir:

“Suzidil, Boğaziçindeki sarayın alışkanlığı ile bu Lübnan köşkünün bahçesindeki çam ağaçları kümesine Kuru ismini vermiştir. Manolyasız, çınarsız, erguvansız ve san salkımsız bir koru. Bülbül sesi gelmeyen ve rıhtımında deniz çalkalanmayan bir koru... İçine ne vapurların düdüklere yankılanıyor, ne de bacalarının kalın pliseli dumanları savruluyor. Gölgeyi kafes kafes, toprağı katı ve akçıl, sadece çam dikilmiş yavan bir bahçe kenarına o ismin verilmesi Şehzadeyi kızdıracacağına güldürmektedir; nükte yapıyor: - Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler!” (Karay, 1998, s. 69).

Şehzade Keramettin Efendi tipiyle o dönemde Beyrut'a yerleşen Osmanlı şehzadelerinin trajik durumları da gözler önüne serilir. Yanlarında getirdiği mirasları har vurup harman savuran ve bir süre sonra da veresiye alışveriş yapmak zorunda kalan Şehzade Keramettin'in gece eğlencelerindeki tavrı yine Hilmi Efendi odağında irdelenirken Beyrut insanları ve gece hayatından kesitler sunulur.

Hilmi Efendi, Şehzade Keramettin ve Kâtip Müveddet'in Mısır'a gitmelerinin ardından tekrar sefil bir hayata dönme endişesiyle şehre iner. Köşke artık gitmeme kararı verdiği bu anlarda şehir özellikle koku duyusuyla birlikte algılanan kapalı/dar mekân özelliği içinde yansıtılır:

“Akdeniz kıyılarındaki karmakarışık milletlerle dolu büyük limanlara özgü, çürük yemiş gibi ağırlığı artmış, geçkin kokulu sınımsız bir gece... Havada çoğu defa, birbirine karışarak dar sokakların kirli imbiğinde alkoleşmiş bir amonyak ve mazot kokusu dolaşır. Bazan bir mazi ağacının yanından geçer, bazan da pudralı yorgun bir bar kızının

peşisıra gider gibi olursunuz. Daha sonra bir kilise havasına girersiniz: Üflenmiş mum, günlük dumanı sinmiş papaz elbisesi ve siyah duvarlardaki o, yarı ham ipek, yarı servi sandık, yaslı dul kokusu!” (Karay, 1998, s. 87-88).

Hilmi Efendi'nin ruhundaki karmaşık duygularla Beyrut'un “*karmakarışık milletlerle dolu*” oluşu arasında kurulan bu mekân insan ilişkisi, Orta Doğu coğrafyasının kendine has yapısı olarak alttan alta işlenir. Farklı dinlere mensup, farklı kültürlerin buluşma noktası olan Akdeniz kıyılarının olumsuz bir biçimde yansıtılması özellikle Hilmi Efendi'nin içinde bulunduğu boşluk ve mahrumiyet duygularından kaynaklanır. Beyrut'ta Şehzade Keramettin ile birlikte yaşadığı dönemlerde kazandığı itibar ile şehirde artık tanınan birisi olan Hilmi Efendi, Şehzade Keramettin'in Mısır'a gitmesinden sonra Şam'a giderek orada yeni bir hayat kurmayı amaçlar.

Sürgünde İkinci Durak: Şam

Beyrut'ta itibarının zedeleneceğini düşünen ve konakta tanıştığı Suzidil'e karşı duyduğu yakınlığı da açıklayamadığı için pişman olan başkişi Halil Hilmi Efendi'nin Orta Doğu sürgününün ikinci durağı Şam olur. Beyrut'a kıyasla kendini daha rahat hissettiği Şam, Beyrut'un kozmopolit ve çok dinli, çok milletli yapısından farklı olarak geleneksel bir İslam şehridir. Coğrafi konum olarak da Beyrut'tan daha içeride olan ve denize kıyısı olmayan Şam, Hilmi Efendi'nin gözüne ilk anda bir Anadolu şehri imajı uyandırır. Zira “*şehrin manevi çehresini oluşturan unsurlar, doğrudan doğruya kültürle alakalıdır. Şehir, hangi medeniyetin hâkim dinamikleri üzerine inşa edildiyse, fizikî görüntüsünde olduğu gibi manevî çehresini oluşturan yaşama üslubunda da tarihî ve kültürel aidiyetin izlerine dair ayrıntılar kendisini hissettirir*” (Yılmaz, 2019, s. 82). Hilmi Efendi'nin Şam'da kendisini âdeta yerli gibi hissetmesinde şehrin fiziki yapısının yanı sıra manevi çehresinde de Anadolu şehirlerindeki dokuyu hatırlatmasının etkisi sezilir:

“Şam ...

Hilmi Efendi kendisini büyük bir Anadolu şehrinde sanıyor. İşte bir meydan, büyük bir hükümet konağı, ortada saat kulesinin yerini tutan bir sütun, fırdolayı kahveler ve çamurlu suyunu devire devire akan bulanık bir çay. İşte yan sokaklarda aşçı, kebabçı dükkânları, arzuhalciler, kerpiç evler, bozuk kaldırımlı eğri büğrü sokaklar, yalıklı çeşmeler, irili ufaklı kavaklar... Cami ve minare bolluğu, türbeler, ezan sesleri. Beyrut'ta iki senedir yaşadığı çevresini bir türlü benimseyememişti; gözlerini taş binalara, muntazam parke caddelere alıştıramamış, şehri saran Hristiyanlık ve melezlik havasına ısınamamıştı. Burada memleketine uzak olduğuna bile inanamıyor, sanıyor ki şöyle, kuzeye doğru biraz daha gitse Türkiye'ye girmiş olacak... Hâlbuki sade mesafe bakımından değil, asıl ruh, huy, duygu yönünden şimdi yurduna tamamiyle uzak ve aykırı bir yerdedir. Şam'da azılı bir Arapçılık şımarıklığı hüküm sürüyor, kendilerini bir boyunduruktan kurtulduk sananların ülkesindedir ve uzağı görmeyen düşmanlarla çevrilidir.” (Karay, 1998, s. 87-88).

Fiziksel ve kültürel doku anlamında etrafını ilk andan itibaren kendisine yakın bulan Hilmi Efendi, Beyrut'ta kaldığı iki yıl boyunca kendisini yabancı hissettiren unsurları Hristiyanlık ve melezlik havası olarak nitelendirir. Şam'daki mimari dokunun bir İslam şehri şeklinde oluşu, Hilmi Efendi'ye Anadolu şehirlerini hatırlatırken dış görünüşe rağmen şehirde yaşayan insanlarla ilgili düşüncesi ise aksi yöndedir. Bu durum romanda Beyrut ile Şam arasında bir kıyaslama şeklinde verilir. Hilmi Efendi'nin mesafe bakımından değil “ruh, huy ve duygu” yönlerinden yurduna tamamen uzak olduğuna dikkat çekilirken Şam'da “azılı bir Arapçılık şımarıklığı” hüküm sürdüğü belirtilir. Osmanlı'dan ayrılmanın getirdiği özgüven duygusu ile hareket eden insanların psikolojisi de bu bağlamda değerlendirilir. Şam'da yalnız başına kalan Hilmi Efendi'nin Türklerin gidebileceği kahvelere uğrayarak burada kendisine bir arkadaş bir yoldaş ararken hissettiği duygular da Şam'daki Arapların Türklere olumsuz bakmaya başladığını yansıtır:

“Trenden indiğinin ertesi günü, dönüp dolaşıp Merce meydanındaki kahvelerden birine girdi. Fakat girmeden önce o kahvelerden dış görünümüyle memleketindekilere en çok benzeyenini seçmişti. Hatta kahvecinin yüzünde bile ırkına bir benzerlik, yakınlık aramıştı. “Olur a, diyordu, belki burada yerleşip kalmış bir Türk’e rastlarım, kahvesine gelenlerin de çoğu Türkçeyi unutmamış olanlar, Türklüğe hor bakmayanlardır. Belki de benim durumumda bir hemşeri çıkagelir!” (Karay, 1998, s. 95).

Şam’da yeni bir hayat tecrübesi içerisine giren Hilmi Efendi ailesiyle ilgili bilgi almak ve onlara haber göndermek amacıyla Şam’da bulunan Türk konsoloslughuna başvurmayı düşünmektedir. Bu nedenle daha önce Beyrut’ta bir bakkâlin kendisine Şam’daki kahvelerde Türklere rastladığını söylemesi üzerine burada kendisine yardımcı olacak bir hemşehri bulup görüşerek durumu anlamak ister. Hilmi Efendi, Merce meydanındaki kahvede eski emniyet şube müdürlerinden Mehmet İhsan ile tanışır. Boşan İhsan ya da Gözlüklü İhsan olarak bilinen bu adam Hilmi Efendi’yi zaten tanıdığını belirterek cebinden çıkardığı bir defterde adının yazılı olduğu kısmı gösterir. Gizemli bir hava içinde gizli bu coğrafyada bir teşkilat kurduklarını söyler ve Hilmi Efendi’nin ailesinin durumunu öğrenip ona bilgi verir. Hilmi Efendi’nin kızı Seher’in bir tiyatro kumpanyasına katılıp turnelere çıktığı ve Kâni adlı biriyle birlikte olduğu haberi Hilmi Efendi’yi derinden sarsar.

Hilmi Efendi’nin Şam’da kaldığı dönemde şehrin bazı özellikleri de kahramanların etrafında bir dekor olarak dikkatlere sunulur. Kahveden Gözlüklü İhsan ile birlikte çıktıkları zaman yürüdükleri ırmak boyu, ikinci vakti güneşin tozun ve rutubetin birbirine karıştığı bir Anadolu şehrini andırır. Şam’ın özellikle sulak ve ağaçlı bir mekân olduğu Hilmi Efendi’nin yürüdüğü zaman dilimlerindeki çevre tasvirleriyle sunulur. Suzidil’i düşünerek gezdiği mekânlardan aklında kalanlar kayısı bahçeleri, kavak ormanları ve sarı pirinçten iri pirinçten çeşme musluklarıdır.

Şam'da genellikle dalgın bir vaziyette Gözlüklü İhsan ve arkadaşlarıyla beraber vakit geçiren Hilmi Efendi, bir eski padişah torunu ile tanışınca iki buçuk ay kadar kısa süreli bir Hindistan seyahati yapar. Geri döndüğünde Şam'da değişen hiçbir şey olmayışı karşısında hayrete düşer. Padişah torunu şehzade ve yanındaki eski mutasarrıf ile birlikte Araplardan Osmanlı'nın nimetlerini görmüş zenginlere misafir olup para toplayarak hayatlarını sürmektedir.

Hilmi Efendi'nin sürgün yıllarındaki dönüm noktalarından biri de Vecihi Paşazade İrfan Bey ile tanışmasıdır. Halep yakınlarındaki babadan kalma çiftliği kurtarmak için Şam'a gelen İrfan Bey genç, dinç, becerikli ve ağırbaşlı bir İstanbulludur. Kısa sürede Hilmi Efendi ile anlaşılan İrfan Bey Halep'e gidip işleri yoluna koyduktan sonra Hilmi Efendi'yi çağırarak üzere Şam'dan ayrılır.

Şen Olasın Halep Şehri

Sürgün romanının son bölümündeki mekân değişimindeki izlenimler Hilmi Efendi'den ziyade İrfan Bey'in gözüyle aktarılır. Babasının çiftliğini kurtarmak üzere Halep'e giden İrfan Bey'in şehre girişi ve burada kaldığı süreç içinde onun bakış açısı devreye girer. İrfan Bey, işlerini düzenleyip Hilmi Efendi'yi çiftliğine vekil tayin etmek üzere bir bahar akşamında trenle Şam'dan Halep'e gider. Halep'te trenden indikten sonra bir otele yerleşmek üzere bindiği faytondan gördüğü manzara âdeta sefalet tabloları hâlinde aktarılır:

“Çifte beygirli bir faytona bindiler. Önlerine ucu görünmeyen dümdüz, upuzun, parke taşı döşenmiş bir cadde çıktı. Tam arkadan vuran akşam güneşi, değirmen arkına düşen dere gibi, yatağından koparak bütün coşkunluğuyla bu yola dökülüyor, daraldığı için daha keskinleşiyor, ışıklı köpükler saçarak akıp gidiyordu; araba bir ışık akıntısına kapılmıştı. Etrafta boş arsalar, daha ötesinde kalınlı, inceli minareler, kiremitsiz damlar, kül renkli bir taş yığını... Şehir yok gibiydi; oturulur olmaktan çok, halkının kaçıp gittiği bakımsız ve bekçisiz bir felâket şehrini andırıyor, yavaş yavaş çöküp taş, toprağa karıştığı hissini veriyordu. Hanlar, kervanlar, kervansaraylar ülkesi

olan çarşı ve pazarlarından alış veriş, gidiş geliş, kalabalık ve yaygara, bir büyük şehir sanılan ticaret ve eğlence memleketi koca Halep, meşhur Halep, saz şairi Türk'e “İşte geldim, gidiyorum, Şen olasın Halep şehri!” dedirten ve asırlardan beri Karagöz oyunlarında «Beberuhi»ye: Bindim dolaba indim Halebe, Paraları verdim rakı, şaraba! türküsünü söyleterek bu şehrin bir safa beldesi olduğuna bizi inandıran Halep, şu harabe mi idi? Yol o kadar ıssız görünüyor ve tek tük evler sımsıkı örtülü duruyordu ki, İrfan'a kendinin ve başka bir sürü yolcunun nereye gittiğini ve nerede barınacağını düşündürüyordu. İçine hüznün, zihnine kuşku düşmüştü.” (Karay, 1998, s. 95).

İrfan Bey'in zihninde kervanlar, kervansaraylar, alışverişin bol olduğu çarşı pazarların cıvılcı olduğu bir ticaret ve eğlence şehri Halep varken birdenbire harabeyi andıran ıssız ve tek tük evlerin olduğu bir mekânla karşılaşmak onu hayal kırıklığına uğrattır. Uzaktan tanınan ya da görülmeden değer biçilen bir mekânın içine girip de beklenileni bulamamanın hüznüyle etrafını gözlemlemeye devam eder. Karşısında çölde ova ortasında şaha kalkmış dimdik duruşuyla Halep Kalesini görür. Halep Kalesinin bu vakarlı duruşunun, İstanbul surları ve kalelerinde olmadığı izlenimine kapılan İrfan Bey, Halep Kalesini şehrin usanmaz bir gözcüsü, silahlı bir muhafızı olarak yüksek mevkide görür.

Şehrin içine doğru ilerledikçe kalenin görkemi yanında gösterişsiz, ahşap cumbalı ve taştan yapılmış evler karşılına çıkar. 1924 yılının Halep şehri tasvir edilirken tramvayın, asfalt yolların ve modern binaların henüz olmadığı bir ortamda eğri büğrü parke taşlarla döşeli yollarda nal ve çember seslerinin birbirine karışmasından oluşan gürültü gözler önüne serilir. Halep şehrinin meydanında ve çarşısında bir kargaşa ortamı olduğu gibi “üslupsuz bir saat kulesi”nin olması da şehrin dokusunu bozmaktadır:

“Kebabçı dükkânlarının kokusu sinmiş, pişmiş köfte dumanı dalgalanan bu adi meydanda pek kaba, tümüyle üslupsuz bir saat kulesi gördü; başlarında siyah kalpak, üstlerinde yazlık elbise askeri bir

mızıka takımı, kule dibinde, güneş gözlerini süngülemiş bir halde bozuk düzen bir şeyler çalıyordu. Ne görünüşte bir büyüklük vardı, ne de besteler heyecan veriyordu. Bir köşe daha döndüler ve durdular... Taş basamakları ayak sürtünmesinden oluk oluk çukurlaşmış, dar, loş, dik bir merdivene daldılar; üzerine iki sıra camlı beş altı kapı açılmış sıcak, perdeli, güneşinde toz helezonları dönen upuzun bir sofaya girmişlerdi.” (Karay, 1998, s. 117).

İrfan'ın Halep'te çok para vermemek için gitmek zorunda kaldığı otel Ermeniler tarafından işletilmektedir. Otelde İstanbul'dan gelen saz sanatçıları da bulunmaktadır. Bu otelden kurtulmayı düşünen İrfan, ilk gece hava almak için dışarı çıktığında Halep geceleri onun gözünden tasvir edilir.

“Halep'in gecesi başlıyordu. Loşlukla beraber havayı ürperten serin bir rüzgâr... Karanlık arttıkça rüzgâr soğuyor, okşayıcı koşuşmalarla etrafa sokuluyor, sürünüyor, geri kaçıyor, gene geliyor, çocuk gibi oynuyordu. Her yere birden vurmayan, sürekli esip insanı sersemletmeyen hoppa, şakacı bir rüzgâr... Boğaziçi anaforları gibi! Burada onun su üzerinde akıp giden gezi yaygısı, şuraya buraya serilen lame örtüsü görülmüyor. Fakat yüzünüze pınarda henüz yıkanmış bir tülbent gibi nazlı ve nemli çarpıyor, gözlerinizin ve alınınızın ateşini alıyor. «Aman gitmesin, biraz yüzümden kalsın!» diye sizi yalvartan ferahlatıcı bir sürtünüş, çöl gecesi rüzgârı... Bu estikçe Halep canlanıyor, sokaklar kalabalıklaşıyor, her taraf insanla, ışıkla, saz sesiyle, yaşama zevkiyle doluyor. Kuş sesleri ve tan renkleriyle başka yerlerde nasıl sabah olursa burada da gece öyle, bir uyanıklık ve sevinçle başlıyor; güneş yerine serinlik doğuyor, yüreklere aydınlık yerine rahat nefes aldırın ve iyimserlik, dirlik veren aydınlığı doluyor.” (Karay, 1998, s. 120-121).

Halep'te akşamlar daha serin olduğu için özellikle sıcak günlerde insanlar daha çok güneş battıktan sonra sokaklara ve meydanlara çıkarlar. Başka memleketlerde gün ağardığında kalabalıklaşan şehir merkezlerinin aksine Halep'te akşam saatleri daha canlı ve hareketlidir. İrfan Bey de bu serin havada dışarıda

gezerken keyiflidir ve Hilmi Efendi'nin bu şehirden hoşlanacağını düşünmektedir. Zira Türkçe konuşan o kadar çok insana rastlanmaktadır ki insan gurbette olduğunu unutabilir. İrfan Bey'in tuhafına giden bir durum ise istasyondan itibaren karşılaştığı tüm insanların kendisinin Türk olduğunu bir bakışta anlamalarıdır.

İrfan Bey, Halep'ten Hilmi Efendi'ye mektup yazarak işlerini bir aya kadar bitirip kendisini çağıracağını söyler. Bu mektupta ayrıca Hilmi Efendi'ye Halep şehri ile ilgili "özenilmiş ayrıntılı bilgiler" de verir. Halep'in gece hayatının canlılığı üzerinde özellikle duran İrfan Bey, burada altın ve madeni paranın hâlen daha çok kullanıldığını ve bu nedenle İstanbul'dan getirilen altın paraların buralarda harcandığını belirtiyor. Halep'in o yıllardaki genel görünümünü sunan bu bakış açısı aslında Refik Halit'in reel düzlemdeki gözlemlerini kurgu dünyasına taşır:

"Halep, işte bizim bu altınlarımızla eğleniyor. Bir tanesini bozdurunca avucumuza bir yığın gümüş dolduruyorlar, üzerinizde sağlam tire ile dikilmemiş savaş zamanı elbisesi varsa, cepleriniz ağırlığı çekemiyor, sökülüyor. Halep'te her neş'eli sesin üstünde, bu neş'eli sesleri yaratan, yaşatan ses; altın ve gümüş sesi... Udların mızrabı, kanunların tırnakları, davulların tokmakları, okuyucu kadınların gırtlakları ve dansözlerin bacakları altın sesinden bereket alıyor. Babilfarac denilen meydandaki kuleli saatin çeyrekleri bile çalan neşeli sesinde de kâğıt para geçen memleketlerdekinden başka bir uyum var. Her çan vuruşu havada, bir masa üzerinden yuvarlanıp yere düşen, ayan halis bir lira sesiyle sanki hem çınlayarak, hem parıldayarak yankılanıyor. Ve saat hoş dakikalar müjdelerken kule etrafındaki sarraf dükkânlarında da altınlar ve mecdiyeler sayılıyor; altın ve gümüş dizilerinin ellerde ve ceplerde, fırlayıp gitmeğe hazır, beklenilmeyen bir havailikle oynadıkları işitiliyor. Dünyanın büyük bir bölümünden, elini, eteğini çekmiş olan madeni para, Halep'te ekilen, biten, devşirilen ve yeniden serpiştirilen bir büyümlü tohum... Ne kadar bol ve ne beklenilmez kimselerde ne derece çok! Buruşuk akçıl donlu bir bedevi elini koynuna atıyor, dolu bir kese çıkarıyor, sallıyor. Tombala

torbasından numara çeker gibi birbiri arkasına beş, on, yirmi tanesini masaya bırakıyor, beyaz dişlerini parlatarak, harcamaya kayıtsız ve hayattan memnun yürüyüp gidiyor. Sonra bizim memleket açlık, yokluk, altınla gümüşe özlem çekiyor. Sanki bu çöl şehrinde bu değerli madenler, kudret helvası gibi gökten iniyor; sabahleyin önüne gelen topluyor, geceleyin de hoşuna gittiği gibi, tükenmesinden korkmayarak etrafa serpiştiriyor. Gene de Halep'in asıl olağanüstülüğü ve keyfi, yalnız altın sesinde değil. Türkçe konuşulmasında. Türk sazından ve sözünden haz duyulmasında... Bu sesler de, altın sesi gibi, Halep havasının neş'esinden biridir, bizim için başlıcasıdır." (Karay, 1998, s. 135).

Halep şehrini İrfan Bey'in gözünde cazip kılan unsur Türklerin ve Türkçenin burada kendini yoğun biçimde hissettirmesidir. Halep'te Beyrut ve Şam'a göre daha çok Türk kültürünün hâkim olması da şehrin Anadolu şehirleriyle sürekli olan bağından ileri gelmektedir. Ancak Halep'te yaşayan insanlar Anadolu'dakilerin aksine bu paraları çok kolay biçimde gece eğlencelerinde harcarken Anadolu'da yaşanan maddi zorluklar da yine İrfan Bey'in mektubunda yer alan dikkat çekici kısımdır. Halep'teki bu altın bolluğunu duyan Türkiye'deki tiyatro ve müzikli eğlence gruplarının burayı tercih etmesi şehir gecelerine bir İstanbul havası katmaktadır. İrfan Bey mektubunun ilerleyen satırlarında burada meşhur olan Sitti Nevber adlı bir Türk kanto sanatçısından da ayrıntılı şekilde bahseder. Hilmi Efendi bu satırları okuduğunda kendi kızı Seher'in de bir tiyatro kumpanyasıyla kaçtığını hatırlar ve hüzünlenir.

Halep şehrindeki bu gece eğlenceleri üzerinde özellikle duran anlatıcı, safa ehlinin gece yarısından sonra zengin ahbap kümelerinde, otel odalarında ve kır evlerinde toplanarak içkili, sazlı sözlü eğlencelere devam ettiğini anlatır. Sitti Nevber ile bir akşam tanıştıktan sonra oturup muhabbet eden İrfan Bey onun asıl isminin Seher olduğunu öğrenince şaşırır ve panikler. Aynı durum Seher için de geçerlidir. Babasını tanıyan ve hatta onun Halep'e gelmesi için uğraşan bir adamla karşılaştığı için ilk anda utanır. Seher, ertesi gün

hemen şehri terk edeceğini bu sırada kendisine ait resimli el ilanlarını toplamasını İrfan Bey'den ister. Bu sahnenin ardından romanda İrfan Bey ile Seher arasındaki ilişkinin izinden Orta Doğu coğrafyası aktarılır. Halep'te gün ağarmaya başladığı zaman ortaya çıkan manzaranın yaşattığı estetik haz anlatıcının renkli tasviriyle sunulur:

“Yarın dediği o sırada hava ışıldamıştı. Yarı çöl, sıcak iklim düzlüklerinde gün ağarmaları, eğer şimdi onların buldukları yerde olduğu gibi biraz ağaca, bir parça da suya rasgelirse seyrine doyum olmaz bir güzellik alır; gök bütün büyüsünü, bu ufacık sahnede gösterir. Ağaçlar, bakarsınız, dumanlaşırlar, duman da buğu kadar incelik; biraz geçince hepsinin boşluğa karışacağını, kaybolacağını sanırsınız. Halbuki tekrar katılışlırlar, renkten renge girerler, çiçek açmışa, taze yaprak vermişe, yaprak dökümü zamanına, kar yağmışa dönerler; dört mevsim, yarım saatte üzerlerinden geçer, gider. (...) Çöl sabahını bir küçük su kıyısı ve birkaç dal altında geçirmiş olanlar; dünyanın en güzel yerlerinde dolaşmış ve en bereketli şehirleri seyretmiş bulunsunlar, gene hepsinden fazla o manzaranın zevkini ve hatırasını taşırlar, yalnız hayalini değil, sanki tadını, kokusunu, musikisini de ömürlerince duyarlar.” (Karay, 1998, s. 146).

Bir çöl sabahının dört mevsimi bir arada yaşatan zaman dilimi, insana huzur veren bir şekilde anlatılır. Güneşin doğmak üzere olduğu bu yarım saatlik vakit, seyrine doyum olmaz bir manzara oluşturur.

Halep'te İrfan Bey, Seher'in artık dönülmez bir yola girdiğini fark eder ve onun babasından utanıp kaçma fikrinden vazgeçtiğini anlar. Bu süreçten sonra İrfan Bey de Seher'in hayranları arasına giren diğer insanlardan farksız bir biçimde günlerini onun peşinde geçirir. Bu sıralarda İrfan Bey'den haber bekleyen Hilmi Efendi ise Suriye Devlet Başkanı'nın sofrasına davet edilir ve sonra onun yapacağı seyahatlerde yanında olması istenir. Bu seyahatlerden ilki ise Halep'e yapılacaktır. Suriye Devlet Başkanı'nın, Hilmi Efendi'ye ilgi gösterme sebebi ise hem Osmanlı Devleti'nde orduda bulunması hem de daha önce şehzadelerle olan bağlantısından kaynaklanır. Söz

konusu yakınlaşma, Orta Doğu'da liderlerin çevrelerine muteber görünmek için Osmanlı-Türk kimliğine yakın olduklarını gösterme çabasını yansıtır. Hilmi Efendi, özellikle İrfan Bey'e bir sürpriz yapacağı için bu duruma sevinir ve heyecanlanır. Bu durum romanın ilerleyen bölümlerinde yine başkan ve yanındakiler ile ilgili bir sahnede: “*üç genç, Başkanın bu ahbabına karşı büyük bir saygı gösterdiler; etrafını kuşattılar. İstanbul konusu açıldı, ne övgüler, ne abartmalı pohpohlar! İstanbul'u tanımış olmak, bu züppe eşraf çocukları için bir övünme nedeni, bir soyluluk gereği idi. Birbirleriyle, orada geçirdikleri eğlence hayatını anlatmak müsabakasına giriştiler, meşhur semtleri, gazinoları, otelleri, yerli yersiz anıyorlar, coşuyorlardı.*” (Karay, 1998, s. 187) şeklinde verilir. Suriye Devlet Başkanı'nın Sitti Nevber (Seher) ile sohbet ettiği sırada Hilmi Efendi'yi kastederek yaverine verdiği emirlerde de Türkiye'ye karşı duyulan hayranlık dile getirilir. Özellikle de Gazi Mustafa Kemal Atatürk adı verilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına karşı saygı gösterilmiş olur.

İrfan'ın Seher'e olan tutkunluğunun artmasıyla birlikte Halep halkının gece eğlenceleri ve bu bağlamda eğlence hayatı ve kadına bakışları da romanda eleştirel bir şekilde sunulur. Özellikle kadını, içkili sofraların mezesi olarak gören eğlence hayatındaki erkeklerin duygudan yoksun oluşları üzerinde de durulur. Seher'in ya da sahne adıyla Sitti Nevber'in sözde hayranlarının hiçbirinin ona gerçek anlamda bir sevgi beslemedikleri İrfan'ın gözüyle şu şekilde sunulur:

“*«Ah,» dedi, «sevdalılardan biri tabancasını çekip şunu temizleyirse... » Fakat Halep halkı, bu şekilde sevgi nedir bilmezdi, onunki daha çok, yüreğe kök salmayan ve gölgesi beyni karartmayan üstünkörü muhabbeti; keyifti, kuru gürültü, basit hovardalıktı; öyle bir olayı hatırlayan bile yoktu. Kadını, hemen hemen, içki gereçlerinden hoş bir meze sayıyordu. Rakı ·sofrası kurulunca elde marpuç ve sahnede kız gerekti... İşte o kadar! Sabah oldu mu, kafasına alış verişten başka düşünce sığamazdı; bu sırada yanıp tutuştuğunu sandığınız kadın yanına gelse, bir teneke yağdan kazanacağı ufak kan*

başkasına kaptırmamak için koşarken onu yıkar, çığner, geçerdi. Bu halk somut tutkunuydu; göz, ağız, kalça, gerdan âşığı... Fikir kısmına hiç yer vermemiş kaba bir putsever!” (Karay, 1998, s. 178).

Halep erkeklerinin kadına bakış açıları ile hayata bakışları arasında paralellik kuran anlatıcı, somut nesnelere karşısında baş eğen erkeklerin duygu bakımından zayıf karakterler olduklarını ima eder. Yine bu bağlamda Halep erkeklerinin özellikle ticaret ve alışveriş konularındaki hırslarının da çok abartılı olduğuna dikkat çeker. Yine romanın ilerleyen bölümlerinde ise Halep'teki yoğun gece saatlerinin bir süre sonra yerini tenhaliğe bıraktığına da ayrıca değinilir. Halep gecelerinin çok yoğun olduğu tatlıcı ve kebabçı dükkânlarının müşteri ile dolduğu belirli bir zaman diliminden sonra şehri ürkütücü bir ıssızlık ve karanlık kaplar.

Halep'in sonbahar mevsiminde özellikle de kasım ayı başlangıcında gündüz vakitleri de sıcak olmadığı ve açık havada durmanın insana pek keyif verdiği anlatıcı tarafından aktarılır. Tam da böylesi bir mevsimde Halep'e gelen Hilmi Efendi, İrfan'ın mektuplarında yazdığı Halep ile ilgili övgü dolu sözcüklere hak verir:

“İrfan'ın hakkı vardı, mektuplarında yazdığı gibi öyle tatlı, hafif havalı bir memleket ki, bu Halep! Denizden yüksekliğini sordu. Üç yüz seksen metre... Tam doktorların önerdikleri ılımlı yükseklik. Keşke yerleşip kalsaydı... Anlıyordu ki, rahat edecekti. Türkiye hududuna uzaklığını da öğrendi: «Pek yakın, otomobille bir saat sürmez bile... » Bundan da hoşlandı: «Bu kadarcık mı? Bu kadar yaklaştık ha? Belki de, bir gün giriveririm!»” (Karay, 1998, s. 190).

Halep'e ilk girdiği anda içinde bir huzur duyan Hilmi Efendi, kızı Seher'in meşhur Sitti Nevber olduğunu öğrendiği/ gördüğü an geçirdiği bir kalp krizinden ölene kadar sürgün hayatının en sakin günlerini yaşar geleceğe daha umutla bakar.

Romanda Orta Doğu coğrafyasına ait bir diğer mekân ise İskenderun'dur. İrfan Bey ile Seher'in bir anda karar vererek gittikleri bu topraklar o tarihlerde Fransız mandası altındadır. İskenderun'a ilk

girdikleri an: “Artık İskenderun topraklarına girmişlerdi; önlerinde yeşil dağlar, ilk bulutlar, dereler ve göller... İrfan bunları hakikat olmaktan çok ilacın etkisiyle hayalinde yaratılmış yalancı bir manzara sandı.” (Karay, 1998, s. 167) şeklinde verilir. İskenderun’a Seher’le gittikten sonra bir süre yalnız kalan İrfan etrafına bakınırken ona bu kent hakkında bilgiler veren şoför buranın Halep’ten daha canlı bir gece hayatı olduğunu övünerek söyler:

“- Kim demiş bunu size... Eğlencenin alası İskenderun’da. Gazinolar var, çalgılı kahveler var, taze balık, Kıbrıs rakısı, İzmir usulü nargile, ne arasan bulunur. Başka yerler de var ya, hem dere kenarında, bahçeli, çardaklı... Haleb'tekilere taş çıkarır. İsterseniz sizi Hacı Kiryako’nun lokantasına götüreyim, şimdi kayıktan iri barbunya getirdiler, dükkânı o kadar kibar değildir ama, mezeleri söz götürmez.” (Karay, 1998, s. 179-180).

İrfan Bey’in gözünden aktarılan İskenderun’un da daha çok eğlence mekânları yönünden ön plana çıkarılıyor oluşu romanın kurgusu ile doğru orantılıdır. Halep’te Seher ile tanışıp ona kendini kaptırdıktan sonra İrfan Bey aracılığıyla aktarılan İskenderun da Beyrut’a benzer bir biçimde deniz kıyısında kurulmuş bir kent olarak tasvir edilir.

Sonuç

Refik Halit Karay’ın *Sürgün* romanı mekân olarak Orta Doğu coğrafyasında yer alan Beyrut; Şam, Halep ve İskenderun’da geçmektedir. Yazarın kendi hayatından kesitler de taşıyan romanda başkişi Yüzbaşı Hilmi Efendi’nin sürgün yıllarının geçtiği bu şehirlerde mekânlar ve insanlar reel düzlemde kurgu dünyasına taşınır.

Orta Doğu’nun farklı üç önemli şehrinin ayrıntılarıyla işlendiği eserde coğrafyanın özellikleri yanında buralarda yaşayan insanların yaşama biçimleri üzerinde de durulur. Hilmi Efendi’nin ilk sürgün yeri Beyrut, kozmopolit bir şehir olarak sunulur. Farklı kültürlerden ve

farklı dinlerden birçok insanın yaşadığı bu şehir Akdeniz coğrafyası ve ikliminin güzelliklerini barındıran bir yapıya sahipken insanların bu güzel mekânı nasıl kirlettiklerine değinilir.

Şam, daha iç kısımda yer alan ve mimari bakımdan İslam kültürünün etkilerini taşıyan bir şehir olarak aktarılır. Şam'daki insanların yaşanan dönemde koyu Arap milliyetçiliği içinde olduklarına dikkat çekilir. Halep şehri ise Türkiye'ye hem mesafe olarak hem de Türklerin çoğunluğu bakımından kültürel özellikler/benzerlikler yönüyle daha yakın bir şehir olarak ayrıcalıklı kılınır.

Orta Doğu'nun daha çok Arap coğrafyasında Beyrut, Şam ve Halep'te geçen Sürgün romanında bir yandan Akdeniz ve çöl ikliminin oluşturduğu ortam aktarılırken öte yandan bu coğrafyada yaşayan insanların genel anlamda hayata bakışları üzerinde durulur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen sonrasına denk düşen zaman diliminin konu edinilmesi ile bu coğrafyada yaşayan insanların Osmanlı ve Türk insanı karşısındaki tavırları yer yer kurgusal düzleme taşınır.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1986). *Refik Halit Karay*. Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı.
- Aktaş, Ş. (2004). *Refik Halit Karay*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hüküm, M. (2018). Refik Halid Karay'ın Orta Doğu ile İlgili Yazıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 109-124.
- Karay, R. H. (1998). *Sürgün*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Yılmaz, E. B. (2019). *Edebiyat Şehir Hafıza Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir (1940-1960)*. İstanbul: Kesit Yayınları.